
**ԸՆԴԴԻՄԱԴԻՐ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ ԵՎ ԵՐԿԲԵՎԵՌՔ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ**

ԱԼԵՔՍԱՆԴԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

1988 թ. սկիզբ առած համազգային պայքարը Հայաստանում «մաքուր»¹ սոցիալական հարցադրումներից և պահանջներից վերաճեց քաղաքականի՝ առաջ քաշելով Ղարաբաղյան հիմնահարցի արդարացի հանգուցալուծման և Արցախը մայր հայրենիքին վերամիավորելու գաղափարը: Այս շարժմանը զուգընթաց երկրում ստեղծվեց նոր քաղաքական իրավիճակ: Դեռևս գորբաչովյան «վերակառուցման» և «հրապարակայնության» պայմաններում Խորհրդային Հայաստանում սկիզբ առավ միակուսակցական համակարգի փլուզման գործընթացը: Երկիրն անցում էր կատարում դեպի նոր՝ բազմակուսակցական ժողովրդավարության փուլ: Սակայն, ինչպես նշում է Գ. Քեոյանը, այս գործընթացի սկզբնական շրջանում Հայաստանում նկատելի էին երկբևեռ քաղաքական համակարգ ստեղծելու միտումներ²: Վերջինս պահանջում է ավելի հանգամանորեն և համակողմանի ուսումնասիրություն:

1980-ականների վերջին Հայաստանում քաղաքական դաշտը սկսել էր բաժանվել երկու մեծ խմբերի: Մի կողմից խորհրդային վարչակարգն էր, որը տեղում ներկայացնում էր Հայաստանի կոմունիստական կուսակցությունը, մյուս կողմից՝ անկախության ձգտող հակախորհրդային ուժերը, որոնք, չնայած տարբեր քաղաքական դիրքորոշումների և գաղափարախոսությունների առկայությանը, համախմբված էին մեկ նպատակի շուրջ, իսկ ղեկավար կենտրոնը «Ղարաբաղ» կոմիտեն էր:

Իշխանության և հասարակության միջև օրեցօր մեծացող բևեռացումը հանգեցրեց նրան, որ ՀԿԿ ղեկավարությունը, օգտագործելով իշխանական ռեսուրսները, փորձում էր ամեն կերպ խոչընդոտել ժողովրդական ընդվզումները և նախաձեռնությունները: Այդ նպատակով ՀԿԿ կենտրոնական կոմիտեի բյուրոն 1988 թ. մարտի 23-ին ընդունեց որոշում քաղաքացիների նախաձեռնությամբ զանգվածային միջոցառումներ անցկացնելու մասին, որը ենթադրում էր պետական մարմինների թույլտվությունը նմանատիպ ակցիաներ իրականացնելու համար:

---

¹ Տե՛ս **Մ. Մարգարյան**, Քաղաքական արդիականացման և զարգացման հիմնահարցեր, Եր., 2004, էջ 156:

² Տե՛ս **Գ. Քեոյան**, Քաղաքական կուսակցությունների տիպաբանությունը, Եր., 2002, էջ 252:

Նույն նիստում որոշվեց նաև հակաօրինական ճանաչել «Ղարաբաղ» կոմիտեն, որի գործողությունները հակասում էին ՀԽՍՀ սահմանադրությանը և ձեռք էին բերել վտանգավոր բնույթ³: Այս որոշումը, բնականաբար, միտված էր խոչընդոտելու հասարակության նախաձեռնողական քաղաքականությունը, քանի որ դժվար է պատկերացնել, որ խորհրդային իշխանությունները որևէ կերպ թույլ կտային նման միջոցառումներ անկախության ձգտող հասարակությանը: Ինչ վերաբերում է «Ղարաբաղ» կոմիտեն անօրինական ճանաչելու որոշմանը, ապա պետք է ասել, որ ապարդյուն քայլ էր, քանի որ այլևս անհնար էր կասեցնել մեծ թափ ստացած համաժողովրդական շարժումը:

Նոր կազմավորված քաղաքական միավորումների գործունեությունը խոչընդոտելուն էր ուղղված նաև ԽՄԿԿ քաղաքական կառուցվածքին ընդդիմադիր տարրերի դեմ հակազդեցության միջոցառումների մասին որոշումը, որն ընդունվեց ԽՄԿԿ կենտկոմի կողմից 1989 թ. հունվարին 30-ին⁴: Մինչ այդ, սակայն, 1988 թ. դեկտեմբերին և 1989-ի հունվարին խորհրդային վարչակարգի կողմից ձերբակալվեցին և Մոսկվայի բանտերում արգելափակվեցին «Ղարաբաղ» կոմիտեի շուրջ մեկ տասնյակ անդամներ: Հասարակական ճնշումների ներքո նրանք ազատ արձակվեցին 1989 թ. մայիսին, որից հետո անկախության համար պայքարը նոր թափ ստացավ⁵:

Կոմունիստական ուժերի դեմ մղվող պայքարում ինստիտուցիոնալ առումով կարևոր և շրջադարձային քայլ էր Հայոց համազգային շարժման առաջին համագումարը, որը հրավիրվեց 1989 թ. նոյեմբերին: Դրա նախաձեռնողը «Ղարաբաղ» կոմիտեի ղեկավարներն էին, սակայն մասնակցում էին նաև մի շարք այլ կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ: Անհրաժեշտ է փաստել նաև, որ մինչ այդ «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամներ Լ. Տեր-Պետրոսյանը, Ա. Մանուչարյանը և Ռ. Ղազարյանը հաջողության էին հասել Խորհրդային Հայաստանի Գերագույն խորհրդի մասնակի ընտրություններում՝ դառնալով պատգամավորներ⁶: Սա աննախադեպ իրադարձություն էր ԽՍՀՄ պատմության ողջ ընթացքում, երբ ընդդիմադիր քաղաքական ուժի ներկայացուցիչները դառնում են ԳԽ պատգամավոր:

Ընտրական գործընթացում բեկումնային էին արդեն 1990 թ. մայիսին կայացած ընտրությունները, երբ ձևավորված խորհրդարանում քա-

³ Տե՛ս **Հ. Աբրահամյան**, Անցումը միակուսակցական համակարգից բազմակուսակցականության Հայաստանի Հանրապետությունում որպես ժողովրդավարական կարևոր գործոն // Պատմություն և մշակույթ, հայագիտական հանդես, Եր., 2013, էջ 4:

⁴ Տե՛ս նույն տեղը:

⁵ Տե՛ս **Է. Մինասյան**, Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության պատմություն, Եր., 2013, էջ 90, 94:

⁶ Տե՛ս **Գ. Քեոյան**, Բազմակուսակցության հաստատումը Հայաստանի Հանրապետությունում 1990-2000 թթ. (պատմաքաղաքագիտական ակնարկ) // Բանբեր Երևանի համալսարանի, Եր., 2001, 2(104), էջ 55:

ղաքական մեծամասնություն կազմեցին ՀՀ ներկայացուցիչները (ճիշտ է՝ թվաքանակով նրանք զիջում էին կոմունիստներին, սակայն վերջիններիս շարքերում նկատվում էր անհամաձայնություն, ինչի պատճառով չկարողացան խուսափել մասնատումից): Գերագույն խորհրդի նախագահ ընտրվեց Լևոն Տեր-Պետրոսյանը (օգոստոսի 4): Ղարաբաղյան շարժման ակտիվ մասնակից և ՀՀ վարչության անդամ Վազգեն Մանուկյանը օգոստոսի 13-ին նշանակվեց նախարարների խորհրդի նախագահ⁷: Այսպիսով, խորհրդային կարգերին ընդդիմադիր ՀՀ-ն արդեն 1990 թ. օգոստոսին կարողացավ իր ձեռքում կենտրոնացնել թե՛ գործադիր և թե՛ օրենսդիր իշխանությունը Խորհրդային Հայաստանում:

Հայաստանում կոմունիստական վերնախավից ղեկավար պաշտոններն անցան ազատական-ժողովրդավարական գաղափարների կրող և հայրենիքի անկախության համար պայքարող, ժողովրդի կողմից լիազորված նոր ընտրանուն⁸: Երկրում ստեղծվել էր երկակի մթնոլորտ. մի կողմից ՀՀ-ն արդեն Գերագույն խորհրդում ուներ քաղաքական մեծամասնություն, իսկ ՀԿԿ-ն հանդես էր գալիս ընդդիմադիր փոքրամասնության դերում, մյուս կողմից՝ ընտրությունների հիման վրա ձևավորված տեղական իշխանությունները շարունակում էին պայքարը հանուն անկախության և ընդդիմանում էին խորհրդային վարչակարգին ու Մոսկվայի վարած քաղաքականությանը, որը ճգնում էր կասեցնել Խորհրդային Միության անխուսափելի փլուզումը: Հայաստանում ստեղծվել էր մի իրավիճակ, երբ ժողովրդի մեծ մասի աջակցությունը վայելող քաղաքական ուժը, օրինական ճանապարհով հասնելով իշխանության, այնուամենայնիվ շարունակում էր պայքարը հանուն այն գաղափարների, որոնց համար ի սկզբանե մուտք էր գործել քաղաքական ասպարեզ:

Այս գործընթացներում կարևոր իրադարձություն էր 1990 թ. օգոստոսի 23-ին Հայաստանի ԳԽ-ի ընդունած՝ Հայաստանի անկախության մասին հռչակագիրը, որով մեր երկիրը թևակոխում էր իր պատմության նոր փուլ, որտեղ ժողովրդավարության և մարդու ազատությունների գաղափարները դրվեցին պետականաշինության հիմքում⁹: Հայաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը վերանվանվեց Հայաստանի Հանրապետություն:

Հռչակագրի ընդունումից հետո Հայաստանի անկախության և ժողովրդավարության ուղին արդեն անշրջելի էր: Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհուրդը, չընդունելով ԽՍՀՄ ԳԽ՝ Խորհրդային

⁷ Տե՛ս **Է. Մինասյան**, նշվ. աշխ., էջ 104:

⁸ Տե՛ս **Մ. Մարգարյան**, Քաղաքական ընտրանին և ժողովրդավարական անցման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, Եր., 2006, էջ 300:

⁹ Տե՛ս **Հ. Քոթանջյան**, Հակամարտության էթնոքաղաքագիտություն: Հայաստանի ռազմական քաղաքականության և ազգային անվտանգության հիմունքները, Եր., 2010, էջ 641-642:

Միության պահպանման վերաբերյալ հանրաքվե անցկացնելու որոշումը և մերժելով դրա արդյունքների կիրառումը Հայաստանի տարածքում, 1991 թ. մարտի 1-ին ընդունեց որոշում «Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս գալու վերաբերյալ հանրաքվե անցկացնելու մասին»¹⁰: 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ի հանրաքվեի վերջնականապես ապահովեց հակախորհրդային ուժերի հաղթանակը Հայաստանում:

Սակայն մինչև անկախության հռչակումը կուսակցական համակարգի գործառության տեսանկյունից Հայաստանի քաղաքական կյանքում կարևոր իրադարձություն էր «Հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների մասին» օրենքը, որը Գերագույն խորհուրդն ընդունեց 1991 թ. փետրվարի 16-ին: Այն ազատ գործելու հնարավորություն տվեց ինչպես ավանդական (ՀՅԴ, ՄԴՀԿ, ՀՌԱԿ), այնպես էլ նոր ստեղծված (ԱԻՄ, ԱԺՄ, ՀԴԿ) կուսակցություններին¹¹:

Այսպիսով, հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների մասին օրենքով և անկախության հռչակումով Հայաստանում հաստատվեց բազմակուսակցական քաղաքական համակարգ: Միանգամից մի շարք կուսակցությունների առաջացման հիմնական պատճառը հակախորհրդային քաղաքական ուժերի ներկայացուցիչների շրջանում մեկ նպատակի, սակայն տարբեր միջոցների և գաղափարների առկայությունն էր: Ընդհանուր նպատակին հասնելուց և ընդհանուր հակառակորդին կորցնելուց հետո անկախության համար միասնաբար պայքարած քաղաքական ուժերն այլևս չկարողացան համախմբված շարունակել իրենց գործունեությունը, ուստի անխուսափելիորեն տրոհվեցին մի քանի կուսակցությունների:

Հետաքրքրական է, որ բազմակուսակցական համակարգի հաստատումից հետո ևս Հայաստանի Հանրապետությունում շարունակվում էին դրա նպատակահարմարության վերաբերյալ քննարկումները: Սակայն այս հարցի, ինչպես նաև դրա հետ սերտորեն կապված ընտրական համակարգի վերաբերյալ պատկերացումներն ու մոտեցումները հակասական էին և բանավեճերի տեղիք էին տալիս: Պատերազմական, տնտեսական շրջափակման, ինչպես նաև սոցիալական ծանր պայմաններում գտնվող փոքր երկրի համար վտանգավոր էր մասնատված և տարրալուծված հասարակությունը: Սակայն Հայաստանի քաղաքական դաշտում դրսևորվեցին հենց այդպիսի անմիաբան միտումներ, և արձանագրվեց կուսակցությունների թվի կտրուկ աճ, որը հասնում էր ծայրահեղ չափերի՝ առանձին տարիների անցնելով 100-ի սահմանը¹²: Այս պայմաններում քաղաքական համակարգի հիմնական

¹⁰ Է. Մինայան, նշվ. աշխ., էջ 124:

¹¹ Տե՛ս Գ. Քեոյան, Բազմակուսակցության հաստատումը Հայաստանի Հանրապետությունում 1990-2000 թթ., էջ 57:

¹² Տե՛ս Հ. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 6:

խնդիրներից մեկը դարձավ կայունության պահպանումը:

Ըստ էության նույն իրավիճակն է նաև ներկայումս, ուստի պատահական չէ, որ հենց քաղաքական համակարգի կայունության պահպանման, ինչպես նաև գործադիր իշխանության երկատվածության հաղթահարման, իշխանության ճյուղերի միջև փոխհարաբերությունների հստակեցման, ընտրական համակարգի կատարելագործման և այլ հիմնախնդիրների կարգավորման վերաբերյալ դրույթներ է պարունակում ՀՀ նախագահին առընթեր սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական հանձնաժողովի մշակած հայեցակարգը¹³: Սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական հանձնաժողովի անդամների հետ կայացած հանդիպման ընթացքում հանրապետության նախագահ Ս. Սարգսյանը նշեց, որ այն առաջադիմական փաստաթուղթ է ժողովրդավարության ամրապնդման առումով¹⁴:

Տվյալ ուսումնասիրության շրջանակներում հատկապես մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում հայեցակարգի՝ «Իշխանությունների բաժանում և հավասարակշռում» (2.4.)¹⁵, «Ընտրական իրավունք և ընտրական համակարգ»¹⁶ հատվածները (2.5.):

Իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման տեսանկյունից առաջարկվող սահմանադրական փոփոխությունները միտված են բարելավելու իշխանության ճյուղերի միջև փոխհարաբերությունները և կանոնակարգելու դրանց հարաբերությունները: Հստակ ուշադրություն է դարձվում գործադիր իշխանության երկատվածության հաղթահարման խնդրին, որը կարգավորելու համար առաջ է քաշվում գործադիր իշխանության գործառնության լիազորություններով կառավարությանը օժտելու գաղափարը: Այն ձևավորվելու է Ազգային ժողովի ընտրությունների արդյունքների հիման վրա: Իսկ նախագահին վերապահվում են գերազանցապես հակակշռող և զսպող գործառնություններ¹⁷: Այսպիսով, առաջարկվող սահմանադրական փոփոխությունների ընդունման պարագայում Հայաստանը պետք է անցում կատարի խորհրդարանական կառավարման համակարգի, որտեղ, ըստ Ռ. Դալի, իշխանության համար պայքարի հիմնական հարթակը դառնում են խորհրդարանական ընտրությունները¹⁸:

Համաձայն սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի

¹³ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ», Եր., 2014, <http://www.parliament.am/library/sahmanadrakan%20barepoxumner/hayecakarg.pdf>

¹⁴ Տե՛ս <http://www.president.am/hy/press-release/item/2015/03/13/President-Serzh-Sargsyan-meeting-with-members-of-Commission-Constitutional-Amendments/>

¹⁵ «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ», էջ 26:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 35:

¹⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 30:

¹⁸ Տե՛ս **Dahl R.** Patterns of Opposition // Political Oppositions in Western Democracies, ed. by R. Dahl, New Haven and London, 1966, էջ 336, 338-339:

2.4.3. Բաժնի («Կառավարման խորհրդարանական համակարգի ընձեռած հնարավորությունները») «Է» կետի՝ խորհրդարանի դերի բարձրացումը կնպաստի երկրում աստիճանաբար երկրնեռ դասական քաղաքական համակարգի ձևավորմանը¹⁹: Պետք է նշել, որ խորհրդարանի դերի բարձրացումը և կառավարման խորհրդարանական համակարգին անցումը ընտրություններում հաղթող կուսակցությանը կամ կուսակցությունների դաշինքին հնարավորություն են տալիս ստեղծելու միակենտրոն կառավարություն, որը կվայելի ժողովրդի մեծամասնության աջակցությունը և հստակ պատասխանատվություն կկրի խորհրդարանի առջև իր քաղաքական ծրագիրը արդյունավետ իրականացնելու համար: Ընդդիմությունն էլ իր հերթին օժտվում է լայն լիազորություններով՝ բարձրաձայնելու կառավարության բացթողումները: Պետական քաղաքականության ձախողման կամ թերացումների առկայության համար միայն կառավարության կողմից պատասխանատվություն կրելու փաստը հնարավորություն է տալիս ընդդիմությանը հետևողական աշխատանքի և այլընտրանքային ծրագրերի միջոցով փոխելու ժողովրդի վստահության հավասարակշռությունը և հաջորդ ընտրություններում պայքարել հաղթանակի համար: Տիրապետող քաղաքական ռեսուրսի համար պայքարի այս տարբերակը ապահովում է իշխանափոխության ժողովրդավարական եղանակը, որը նպաստում է երկրում քաղաքական կայունության պահպանմանը: Քաղաքական կայունությունը հատկապես կարևոր է այն համակարգերի համար, որոնք ամբողջովին չեն անցել ժողովրդավարական համախմբման փուլ և գործում են սոցիալ-տնտեսական և արտաքին քաղաքական լուրջ մարտահրավերների պայմաններում:

Սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում անդրադառնալով ընտրական իրավունքին և ընտրական համակարգին՝ նախ պետք է նշել, որ այս փաստաթուղթը ուղղված է դրանց բարելավմանը: Հայեցակարգի այս բաժնում ևս անդրադարձ է կատարվում երկրնեռ քաղաքական համակարգի խթանմանը, սակայն ընտրական համակարգի առաջարկվող տարբերակի մասին հստակեցում չկա: Փորձը ցույց է տալիս, որ երկրնեռ քաղաքական համակարգը խթանելու համար պետք է ամրագրվի մեծամասնական ընտրական համակարգ²⁰: Սակայն դրա կիրառելիությունը Հայաստանում հնարավոր է՝ բանավեճերի և դժգոհությունների տեղիք տա, քանի որ մի շարք կուսակցությունների դիրքորոշումը այս հարցի շուրջ ամբողջովին համամասնական համակարգին անցնելն է²¹: Հարկ է ընդգծել նաև, որ ՀՀ սահմանադրական փոփոխությունների հայեցակարգում ԱԺ ընտրություններ

¹⁹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ», էջ 35:

²⁰ Տե՛ս **Дюверже М.** Политические партии. М., 2013, էջ 270:

²¹ Տե՛ս <http://www.yerkir.am/am/news/78593.htm>

րի ժամանակ կայուն ընտրական համակարգի ապահովման համար շեշտվում է դրա հիմնական գծերի սահմանադրական ամրագրման նպատակահարմարությունը, և որպես օրինակ բերվում է եվրոպական մի շարք երկրների փորձը, որոնք համամասնական ընտրական համակարգ ունեցող խորհրդարանական երկրներ են, որի մասին նշվում է նաև «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով եվրոպական հանձնաժողովի» (Վենետիկի հանձնաժողով) եզրակացության մեջ²²: Առաջարկվում է կիրառել Հունաստանի և Մեծ Բրիտանիայի ընտրական փորձի միախառնված տարբերակ՝ համապատասխանեցնելով այն հաստատանյան պայմաններին: Այսպես, ընտրություններում հաղթող կուսակցությունը, բացի ընտրություններին իրեն կողմ քվեարկած ձայներին համապատասխան մանդատների քանակից, ստանում է որոշակի թվով հավելյալ մանդատ (օրինակ՝ Հունաստանում 50 մանդատ): Հաղթող կուսակցության կամ կուսակցական դաշինքին հաջորդած քաղաքական ուժը նույնպես ստանում է հավելյալ մանդատներ՝ ապահովելու համար առաջատար դիրք ընդդիմադիր կուսակցությունների շարքում (Մեծ Բրիտանիայում): Արդյունքում խորհրդարանում իշխանության ներկայացուցիչների կողքին իրենց տեղն ապահովում են թե՛ առաջատար ընդդիմադիր կուսակցությունը, որը իշխանությունների հիմնական քաղաքական քննադատի դերն է ստանձնում և թե՛ խորհրդարան մուտք գործելու արգելքը հաղթահարած մյուս կուսակցությունները, որոնք, որպես կանոն, համախմբվում են առաջատար ընդդիմադիր կուսակցության շուրջ: Վերջինի արտոնյալ դիրքը նպաստում է ընդդիմադիր դաշտի ավելի հեշտ կոնսոլիդացիային, երբ արդեն ի հայտ եկած առաջատարի շուրջ կառուցվում է ընդդիմադիր ուժը:

Ինչ վերաբերում է սահմանադրական բարեփոխումների ընդհանուր հայեցակարգին, ապա այստեղ պետք է հստակ պարզաբանվի «երկբևեռ քաղաքական համակարգ» հասկացությունը: Եթե դիտարկենք այն որպես իշխանություն-ընդդիմություն կառուցվածք, ապա պետք է ասել, որ Հայաստանում ընդդիմադիր դաշտը դեռ այնքան ինստիտուցիոնալացված չէ, որ քաղաքական ընդդիմադիր տարբեր ուժեր միավորվեն և հանդես գան միասնական քաղաքական ծրագրով: Իսկ եթե երկբևեռ քաղաքական համակարգը ենթադրում է երկկուսակցականություն, ապա հարկ է նշել, որ այդ տիպի կայացած համակարգերը անցել են ձևավորման և ամրապնդման երկար ու բնականոն ճանապարհ²³: Երկկուսակցական քաղաքական համակարգի ձևավորման

²² Տե՛ս «Opinion on the draft concept paper on the constitutional reforms of the republic of armenia», european commission for democracy through law (Venice commission), Strasbourg, 2014, էջ 9: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)027-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)027-e)

²³ Տե՛ս **Potter A.**, Great Britain: Opposition with a Capital “O” // Political Oppositions in Western Democracies, ed. by R. Dahl, New Haven and London, 1966, էջ 3-33, **Dahl R.**, The American Opposition: Affirmation and Denial // Political Oppositions in Western Democracies,

համար կարևոր է նաև քաղաքական համապատասխան մշակույթի առկայությունը, որի ձևավորման համար անհրաժեշտ է ոչ թե սահմանադրական կամ օրենսդրական ամրագրում, այլ համապատասխան միջավայրի առկայություն, ինչը ժամանակի ընթացքում համակարգը կտանի այդ ուղղությամբ:

Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի մեկ այլ կարևոր դրույթ է Ազգային ժողովի մարմիններում ընդդիմության ներկայացուցիչների ներգրավումը՝ անկախ համամասնության սկզբունքի պահպանումից²⁴: Տվյալ դեպքում խոսքը ԱԺ փոխնախագահի կամ հանձնաժողովների նախագահների մասին է: Կարծում ենք՝ կարելի է օմբուդսմենի պաշտոնը նույնպես վստահել ընդդիմության ներկայացուցչին: Դա, նախ, լրացուցիչ լծակ կդառնա ընդդիմադիր քաղաքական ուժի համար իշխանության գործունեության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելիս, և երկրորդ՝ ընդդիմության դերի բարձրացման պայման կարող է դառնալ:

Ամփոփելով պետք է ընդգծել, որ Հայաստանում երկրնեռ քաղաքական համակարգի դրսևորումները հատուկ էին 1980-ականների վերջին, երբ խորհրդային վարչակարգի և ՀԿԿ-ի դեմ պայքարում էին անկախության գաղափարի շուրջ համախմբված հակախորհրդային ուժերը՝ «Ղարաբաղ» կոմիտեի, իսկ հետագայում՝ դրա հիման վրա ձևավորված ՀՀԾ-ի գլխավորությամբ: Երկրնեռայնության նոր գաղափարները շրջանավեցին քաղաքական-հասարակական միջավայրում՝ կապված ՀՀ նախագահի 2013 թ. սեպտեմբերի 4-ի հրամանագրով ստեղծված հանձնաժողովի կողմից ներկայացված սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի հրապարակման հետ: Եվ քանի որ հանձնաժողովը, բացի իրավական հարցերի լայն շրջանակից, անդրադարձ է կատարում նաև կուսակցական և ընտրական համակարգերի խնդիրներին, ապա կարծում ենք, որ դրա մեջ պետք է ընդգրկվեն նաև ժողովրդավարության, քաղաքական կուսակցությունների, կառավարման և ընտրական համակարգերի ոլորտում մասնագիտացած քաղաքագետներ՝ նշված քաղաքական հիմնահարցերի համակողմանի և խորքային ուսումնասիրությունը ապահովելու համար: Խնդրի լուծման մեկ այլ տարբերակ են հանձնաժողովի և վերոնշյալ մասնագետների, քաղաքական կուսակցությունների, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների հանդիպում-քննարկումները:

Բանալի բառեր – քաղաքական համակարգ, քաղաքական կուսակցություն, կուսակցական համակարգ, ժողովրդավարություն, սահմանադրություն, երկրնեռ համակարգ, Ազգային ժողով, քաղաքական ընդդիմություն, ընտրական համակարգ

ed. by R. Dahl, New Haven and London, 1966, էջ 34-69:

²⁴ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ», էջ 34:

АЛЕКСАНДР САРГСЯН – *Формирование в Армении оппозиционных партий и признаки двуполярной политической системы.* – В статье охарактеризована ситуация в Армении в годы, предшествовавшие краху СССР, когда политические силы, возглавляемые комитетом «Карабах», выступили против КПСС и советского режима. Кроме того, анализируется концепция конституционной реформы, разработанная специализированной комиссией при президенте РА и опубликованная в октябре 2014 г. Особое внимание уделено принципу разделения властей, системе сдержек и противовесов, избирательной системе, а также роли политической оппозиции.

Ключевые слова: *политическая система, политическая партия, партийная система, демократия, конституция, биполярная система, Национальное Собрание, политическая оппозиция, избирательная система*

ALEKSANDR SARGSYAN – *The Process of Formation of Opposition Parties and the Manifestations of Bipolar Political System in Armenia.* – The subjects of the article are the problem of the formation of oppositional political parties in Armenia and the features of bipolar political systems. The situation in the final period of the USSR's history is presented during which anti-Soviet political groups led by Karabakh committee struggled against Communist party and Soviet Regime.

The concept of constitutional reforms adopted by the Specialized Commission for Constitutional Amendments adjunct to the RA President is also analyzed in the article. Particularly the attention is focused on the issues of the principle of separation of power, checks, and balances, electoral systems as well as the role of political opposition.

Keywords: *political system, political party, party system, democracy, constitution, bipolar system, National Assembly, democracy, political opposition, electoral system*